

Concluziile studiului, noi, importante și de interes, sînt parțial afectate ori făcute nevalabile de lipsurile din repertoriu, de lecturile eronate ale stampilelor, sau de aprecierea greșită a provenienței lor teritoriale. Valorificarea istorică justă și integrală a unui material documentar presupune cunoașterea lui integral justă.

Printre calitățile lucrării lui N. G. sînt de relevat tipărirea în condiții tehnice optime, lîrtie și literă excelente, iar erorile de tipar puține la număr (la un text atît de greu și încărcat cu termeni tehnici, nume, cifre), ca: „Jelentes” p. 158 și 171 în loc de *Jelents*, „Nyregyháza” p. 160 în loc de Nyiregyháza, „Tiszenhetedik” p. 201 în loc de *Tizenhetedik*; mai stranic, din cauza unui accent economic este „*föfelügyelőségének*” p. 202 în loc de *föfelügyelőségének*; „MAI” la p. 171 e în loc de MA (muz. Alba Iulia). Alte curiozități grafice: „Drag. 37” (p. 185, neexplicat la abrevieri) nu poate fi vreun „Dragomir”, „Drăganu” etc. sau greșeală de tipar, ci este numele arheologului german H. Dragendorff. „Monede de la Aelius Marcus” p. 190 este o creație a autorului din înțelegerea greșită a textului german al lui Loeschke (*op. cit.*, p. 297 (109), utilizat ca sursă de informare) „*Ursulus — einmal m. Aelius-M., einmal m. Antoninus Pius-M., zweimal m. Marc Aurel-M. (etc.)*”, unde *m.* înseamnă *mit* „(împreună) cu”, iar *M. = Münze(n)* „monete”; din „Aelius-M. (ünzen)” autorul romîn a confecționat un personaj roman „Aelius Marcus”. Tot așa,

numele unui profesor din Alba Iulia, Kárpiss, scris de autor „Kárpics” nu este eroare de tipar, ci de manuscris, căci se repetă de 12 ori, inclusiv în lista de abrevieri (p. 201). În terminologia arheologică-istorică, formula „lucernă dacică” (p. 175, 177, 179, 188, 198 etc.) este o inovație evident nepotrivită, căci elementul „dacic” înseamnă „indigen, din Dacia preromană, aparținător dacilor”, iar o lucernă romană cu inscripția ACTOR, A QVILA, CAI etc. nu poate fi numită „dacică”, ci este romană; determinativul geografic „din Dacia” (în titlul studiului) trebuia menținut peste tot și consecvent în text.

Apare evident, inutil a mai fi relevat faptul că, într-o lucrare monografică, este necesară în primul rînd o documentare cît mai amplă, chiar completă și exhaustivă, printr-o cercetare directă a tuturor pleselor din muzee (unde trebuie să existe încă unele exemplare ori stampile inedite, nesemnate), ca și un control nemijlocit, riguros al *l e c t u r i l o r* de stampile și grafiti de pe lucerne, — înainte de întocmirea unui „corpus” complet și realmente critic al acestor materiale epigrafice. Numai utilizate integral și just, ținînd seamă de lecturile reale, de proveniență și de răspîndirea lor în diferite puncte ale provinciei, modestele opaițe antice pot arunca o lumină documentară de valoare asupra circulației produselor și a dezvoltării vieții economice și social-istorice în perioada ocupației romane a Daciei carpatice.

I. I. Russu

SONIA GHEORGHIEVA, Средневековната селище надраввалините на античния град Абриту (Așezarea feudală de deasupra ruinelor orașului antic Abritus) în Izvestiia-Institut, XXIV, Sofia, 1961, p. 4—35.

În acest articol, care este de fapt o reeditare mai amplă a unui alt articol intitulat: „К вопросу о материальной культуре

славян и праболгар на нижнем Дунае” și publicat în anul 1960 în volumul omagial închinat lui Marin Drinov, cercetătoarea bulgară Sonia Gheorghieva nu se mărginește la o simplă prezentare de materiale arheologice, ci încearcă să discute cîteva probleme privind geneza ceramicii feudale timpurii la Dunărea de Jos și, implicit, din nord-estul R. P. Bulgaria.

Materialele prezentate provin dintr-o siliște feudală timpurie, așezată în partea de

apus a anticului Abritus, de lângă Razgrad.

De la început, autoarea atrage atenția că în săpăturile cu caracter de salvare urgentă de la Abritus n-au putut fi surprinse formele și dimensiunile locuințelor feudale timpurii și nici anumite detalii de ordin stratigrafic. De altfel, stratigrafia — după mărturisirea cercetătoarei bulgare — este lipsită de complicații; peste stratul romano-bizantin urmează un singur nivel feudal timpuriu, gros de circa 0,60 m; acesta din urmă este perforat, ici-colo, de gropi practicate în epocile târzii.

Urmele locuințelor, care par a fi fost de suprafață, sînt reprezentate de zece vetre de foc și două cuptoare, precum și de rare bucăți de chirpic cu urme de nuiete și pleavă.

Inventarul arheologic al nivelului feudal timpuriu se compune din relativ puține obiecte de metal, între care se remarcă fragmente de seceră, cosoare, rame de hîrleț, cuțite, un otic, două vîrfuri de săgeți ș.a. — toate din fier, o cruce-encolpion de bronz, cu Maica Domnului în chip de orantă, un fragment de brățară de sticlă, mărgelă, tot de sticlă, cîteva obiecte de os ș.a.

Inventarul arheologic este mai bine reprezentat de ceramică, împărțită de Sonia Gheorghieva în patru mari categorii. Din prima categorie (circa 80 % din totalul ceramicii) fac parte fragmentele provenind de la vase lucrate la roata olarului dintr-o pastă nisipoasă și decorate cu incizii orizontale sau în val, mărginite la partea superioară de alveole, linii verticale, grupate etc. În această categorie de ceramică predomină oalele-borcan fără torți, față de cîteva cioburi provenind de la vase cu torți. Mărcile de olar reliefate pe fundul vaselor sînt rare. Tot în această categorie sînt incluse cîteva cioburi lucrate la o roată înceată și un ciob de la un vas modelat cu mîna dintr-o pastă cu amestec de cuarț. A doua categorie de vase (circa 20 % din totalul ceramicii) este reprezentată de fragmente provenind de la vase cenușii-închise, negre-cafenii, decorate de obicei cu linii lustruite. Fragmentele provin fie de la vase fără torți, fie de la oale-borcan cu torți sau ulcioare. A treia categorie o constituie puținele cioburi

smălțuite verde-oliv, provenind de la cesti, oale, ulcioare și străchini. În sfîrșit, a patra și ultima categorie de ceramică este reprezentată de asemenea de puține cioburi, modelate dintr-o pastă roz-alburie și vopsite pe fața exterioară cu șlem roșu.

În a doua parte a articolului, Sonia Gheorghieva, generalizînd observațiile stratigrafice și cele de ordin tipologic, ajunge la formularea unor interesante încheieri: lipsa unui strat steril între nivelul romano-bizantin și cel feudal timpuriu este de natură să ateste părerea că la Abritus, imediat după distrugerea zidurilor romano-bizantine, s-au așezat la sfîrșitul sec. VI sau începutul sec. VII slavii timpurii. Prezența acestora ar fi dovedită, în principal, de cioburile lucrate la roata înceată sau modelate cu mîna. Aci la sud de Dunăre, slavii luînd contact cu o civilizație superioară, din anumite puncte de vedere, civilizației lor, își însușesc foarte curînd de la populația locală tehnica modelării la roată a vaselor. Aceasta explică de altfel de ce în așezarea feudală timpurie de la Abritus se găsesc atît de puține fragmente de vase lucrate cu mîna sau cu roata înceată. Din momentul în care slavii iau cunoștință de roata olarului, ei renunță la executarea vaselor într-o tehnică primitivă și trec la modelarea acestora la roată. Vasele lucrate la roată mai păstrează din fondul vechi slav forma și ornamentul de bază. Acest fenomen se va fi petrecut la sfîrșitul sec. VII. Prin urmare începuturile speciei ceramice nisipoase decorate cu linii orizontale, incizate, din cadrul culturii feudale timpurii (cultura Dridu denumită de unii cercetători romîni), trebuie să se dateze pe teritoriul R. P. Bulgaria către sfîrșitul sec. VII. Cu alte cuvinte, ea apare mai devreme la Dunărea de jos decît în alte regiuni, unde roata olarului este cunoscută ceva mai tîrziu.

Cît privește specia ceramicii cenușii, atribuită de unii cercetători protobulgarilor, care o vor fi vehiculat la Dunărea de jos din regiunile Mării de Azov, ea se dezvoltă tot aci din ceramica provincial-romană. Sonia Gheorghieva subliniază, pe bună dreptate,

că în timp ce în aria culturii Saltovo-Maiak această specie ceramică este datată cel mai devreme în sec. VIII, protobulgarii vin în Peninsula Balcanică în sec. VII, fapt care constituie un anumit anacronism atunci când se atribuie acestei populații ceramica cenușie feudală timpurie din Peninsula Balcanică.

În realitate, după opinia cercetătoarelor bulgare, și această specie se naște către sfârșitul sec. VII, la Dunărea de Jos, lucru dovedit de cercetările de la Abritus, unde în nivelurile romano-bizantine este documentată o atare specie. De aci, de la Dunărea de Jos, ceramica cenușie cu linii lustruite începe să se răspândească înspre regiunile de nord.

După cum se vede, tezele Soniei Gheorghieva în privința originii ceramicii feudale timpurii sînt complet opuse tezelor susținute de o parte a arheologilor sovietici, bulgari și români.

Desigur că încheierile cercetătoarelor bulgare, privite în ansamblul lor, sînt convingătoare, dar pentru a deveni definitive, ele trebuie să se bazeze pe o sumă mai mare de observații și să fie confirmate în cît mai multe obiective arheologice; altminteri, riscă să nu depășească limitele unor ipoteze de lucru și aceasta pentru simplul motiv că anumite observații înregistrate în săpăturile feudale timpurii de la Abritus se pare că nu sînt de cea mai autentică valoare — consecință firească a ritmului exagerat de rapid al lucrărilor de salvare.

În stadiul actual al cercetărilor nu este de loc convingătoare atribuirea celor cîteva fragmente ceramice — lucrate la o roată înceată — și a ciobului modelat cu mîna — slavilor timpurii. De altfel o asemenea atribuire, împinsă departe, provoacă nedumeriri însăși în interpretarea stratigrafică a singurului nivel feudal timpuriu de la Abritus. În măsura în care ceramica mai primitivă de aci ar fi aparținut slavilor din sec. VI—VII, se impune cu necesitate reperarea, măcar parțială, a nivelului de locuire al acestora. Este greu de presupus că viața unei populații (fie ea și redusă ca număr) să nu fie înre-

gistrată stratigrafic într-un anumit loc, unde s-a locuit circa 100 de ani.

Or, un asemenea nivel nu a fost surprins; și nu a fost surprins nu pentru că ar fi scăpat ochiului apreciatei cercetătoare bulgare, ci pentru că el nu există în realitate. În cazul acesta, este mai probabil ca fragmentele ceramice lucrate la o roată înceată, atribuite după cum s-a văzut slavilor din sec. VI—VII, să aparțină epocii în care s-a dezvoltat restul ceramicii însumate de Sonia Gheorghieva în cele patru categorii.

O ceramică lucrată la roata primitivă, însoțind speciile amintite mai înainte, se întîlnește uneori și în așezările feudale timpurii din țara noastră¹. Poate o anumită rezervă impune ciobul modelat cu mîna. Acesta însă, dacă nu provine din nivelul mai vechi — pentru că asemenea vase s-au găsit în depunerile romano-bizantine din Dobrogea secolului VI² — atunci și el își găsește un loc alături de celelalte specii. În treacăt amintim că ceramica modelată cu mîna din pastă grosolană apare sub forma cîtorva vase plî și în ultimul nivel de la Dinogetia-Garvăn, databil, după părerea noastră, la sfîrșitul sec. XII — începutul sec. XIII.

Evident că Sonia Gheorghieva, datînd ceramica lucrată mai primitiv în sec. VI—VII și atribuind-o slavilor, s-a bazat pe criteriile tipologice, procedeu firesc în măsura în care n-avea cum să fie informată că ecoul tradiției Romen-Borșevo se întrezărește pînă tîrziu în ceramica feudală timpurie de la Dunărea de Jos³. În acest sens atragem atenția că tot la Dinogetia-Garvăn s-au găsit două fragmente ceramice de tip Romen-Borșevo, într-un mediu arheologic sigur datat la sfîrșitul sec. X.

Așadar, nu putem subscrie fără rezervele cuvenite la afirmația Soniei Gheorghieva de

¹ Ion Nestor și Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 596.

² Petre Diaconu, *Un nou tip ceramic din epoca romano-bizantină*, în *SCIV*, 2, 1959, p. 487.

³ Ion Nestor și Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 596.

la p. 27, cum că ceramica mai primitivă de la Abritus se încadrează într-o etapă timpurie a nivelului feudal din amintita așezare, fie chiar numai pentru motivul că o etapă (timpurie sau nu) necesită din punctul de vedere stratigrafic și existența unui nivel aparte.

De altfel, presupunându-se existența la Abritus a unui nivel din sec. VII, în care nu apare decât ceramică de certă proveniență slavă, are de suferit în primul rând însăși una din tezele principale ale Soniei Gheorghieva și anume, teza potrivit căreia slavii de la sud de Dunăre împrumută, curînd după așezarea lor, de la populația autohtonă roata olarului și, în consecință, renunțînd la tehnica modelării cu mîna, încep să dezvolte o ceramică mai bună, lucrată la roată.

În cazul acesta se ridică întrebarea: despre ce fel de autohtoni (de la care se împrumută roata olarului) poate fi vorba, cînd în etapa timpurie a nivelului feudal de la Abritus — atribuită slavilor — prezența băștinașilor nu este atestată nici măcar de un singur fragment ceramic? Potrivit observațiilor Soniei Gheorghieva, ceramica primitivă documentează numai o populație slavo-timpurie, nu și o conviețuire a acesteia cu băștinașii. Or, unde sînt la Abritus băștinașii care transmit slavilor roata olarului?

Sîntem de acord cu părerea că slavii timpurii au cunoscut roata olarului prin intermediul populației localnice din Peninsula Balcanică, dar aceasta, pînă în momentul de față, nu este prin nimica dovedită la Abritus.

Sonia Gheorghieva afirmă că slavii s-ar fi stabilit la Abritus după distrugerea acesteia în a doua jumătate a sec. VI, distrugere provocată poate chiar de ei (p. 28). Ca atare, reiese de la sine că slavii așezîndu-se peste ruinele Abritusului nu mai aveau cum conviețui cu localnicii.

Firește că însușirea roții olarului de către slavii de la Abritus nu reclamă neapărat existența chiar în acel loc a populației traco-romanizate. Tehnica lucrării la roata olarului o puteau prelua slavii și de la autohtonii din alte părți. Dar și așa, în cercetările de la Abri-

tus trebuiau să se contureze, cît de cît, relațiile dintre cele două populații.

Un argument în sprijinul așezării slavilor timpurii la Abritus, către sfîrșitul sec. VI — începutul sec. VII, este constituit, după părerea Soniei Gheorghieva, de lipsa unui strat steril, care altminteri ar fi trebuit să acopere ruinele antice. Nici acest argument nu ni se pare hotărîtor. Un asemenea strat chiar dacă marchează o întrerupere de trei veacuri, în condițiile de lucru de la Abritus cu greu putea fi surprins. Afirmația noastră se bazează în primul rând pe observațiile de la Dinogetia-Garvăn, unde nivelul steril care marchează întreruperea de viață din sec. VII—IX a fost reperat de-abia în anii 1955—1956¹. În plus, este posibil ca la Abritus nivelul steril să fi fost distrus, mai mult sau mai puțin, în momentul în care s-a trecut la nivelarea ruinelor antice.

Cît privește această nivelare, ea va fi avut loc mai degrabă în sec. X, adică în aceeași vreme cînd s-au nivelat și ruinele de la Dinogetia-Garvăn.

Pentru o atare datare pledează în primul rând inventarul arheologic descoperit în stratul feudal, care suprapune direct ruinele antice. Dacă încadrarea cronologică a obiectelor de metal este mai dificilă, fapt subliniat de altfel de Sonia Gheorghieva, în schimb, ceramica oferă mai multe indicii în sensul acesta. Lăsînd la o parte ceramica uzuală, care are o durată în timp mai îndelungată, ceramica smălțuită verde-oliv de la Dunărea de jos, pe baza datelor existente, nu poate fi datată mai devreme de sfîrșitul sec. IX. În plus, ceramica vopsită cu șlem roșu — de certă tradiție bizantină — este datată pentru epoca aceasta cel mai devreme la sfîrșitul sec. X.

¹ Gh. Ștefan și colaboratori, *Săpăturile arheologice de la Garvăn*, în *Materiale*, V, 1959, p. 575—576. Aici este locul să atragem atenția că Sonia Gheorghieva, referindu-se la lipsa unui nivel steril la Dinogetia, citează chiar acest raport, în care, de fapt, se menționează existența la Dinogetia a unui nivel steril.

Datarea ei, precizată în săpăturile de la Corint¹, este confirmată în ultima vreme și de cercetările din cariera de la Basarabi (r. Medgidia). Pentru o datare în sec. X a așezării feudale de peste ruinele de la Abritus pledează și crucea — encolpion (p. 16, fig. 16 d) de bronz dar și scheletele creștine care aparțin, după toate probabilitățile, așezării feudale-timpurii cercetate de Sonia Gheorghieva.

Ajungând la capătul recenziei noastre, se cuvine a sublinia presupunerea Soniei Gheorghieva precum că stratul feudal timpuriu de la Abritus atestă o viațuire de o durată nu prea lungă. În mod obișnuit în aceste vremuri o viațuire mai îndelungată în timp se materializează printr-un strat de depuneri cu mai multe niveluri și, în orice caz, mai gros decât stratul de la Abritus.

Importanța articolului Soniei Gheorghieva constă nu atât în interpretarea diferitelor observații stratigrafice, cât în prezentarea materialelor arheologice de la Abritus și în enunțarea unor importante probleme privind geneza ceramicii feudale timpurii de la Dunărea de Jos.

Părerea că ceramica cenușie cu linii lustruite se dezvoltă din fondul mai vechi, fapt sugerat de existența în nivelurile romano-bizantine de la Abritus a unei asemenea specii ceramice, ni se pare just formulată și ca atare demnă de a fi luată în seamă; și aceasta cu atât mai mult cu cât în ultimul timp o asemenea specie a început să apară frecvent

în nivelurile romano-bizantine de la Dunărea de Jos.

Anacronismul dintre data de început a ceramicii cenușii de tip Saltovo-Maiak și data venirii bulgarilor în Peninsula Balcanică, subliniată la locul potrivit de Sonia Gheorghieva, constituie un serios contraargument adus părerii privind originea protobulgară a ceramicii cenușii. Este drept însă că pentru înlăturarea definitivă a acestei din urmă teze este deosebit de necesară descoperirea verigilor de legătură între ceramica provincială-romană și cealaltă. În același timp, pentru precizarea originii locale a ceramicii și chiar a celei nisipoase se impune cercetarea aprofundată și multilaterală a ceramicii cerneahoviene de la Dunărea de Jos.

Opinia potrivit căreia slavii, ajunși la Dunărea de Jos, împrumută roata olarului de la localnici este logic exprimată și în consecință nu ne îndoiim că ea se va confirma în viitoarele cercetări.

Exprimându-ne o serie de obiecții nu înseamnă că nu apreciem la justa valoare contribuția pozitivă a Soniei Gheorghieva într-o problemă atât de complicată ca aceea a originii ceramicii feudale timpurii de la Dunărea de Jos. Această contribuție este cu atât mai prețioasă cu cât ea se bazează pe un material arheologic relativ puțin numeros și scos la lumină în condiții extrem de precare.

Petre Diaconu

KR. MIATEV, *Жилищната архитектура в България през IX и X в.* Arhitectura locuințelor din Bulgaria în sec. IX — X, în *Izvestia-Institut*, XXII, Sofia, 1960, p. 1 — 21

În acest studiu, acad. Kr. Miatev, bazându-se pe rezultatele cercetărilor arheologice, abordează o serie de probleme ale arhitecturii

locuințelor din sec. IX—X de pe teritoriul Bulgariei de nord-est și al României (în speță Dobrogea).

Autorul atrage atenția că izvoarele literare, lingvistice și etnografice pe care le utilizează în măsura cuvenită, oferă unele indicații în privința tipurilor de locuințe din această vreme, dar ele sînt în general sărace și nu întotdeauna utilizabile. În schimb, descoperirile arheologice au îmbogățit considerabil datele necesare discutării acestei probleme. Cu toate dificultățile pe care le prezintă starea

¹ Charles H. Morgan II, *Corynth*, XI, *The Byzantine Pottery*, Cambridge, 1942, p. 71.